

43. Пашківський К. Названа праця. – С.339–340.

On the basis of great number of archives files the article throws light open theoretical backgrounds and exposes the practical activity of OUN in organizing selfeducation movement of Ukrainian youth in West Ukrainian regions at between war period.

Key words: OUN, social-political situation, selfeducational circle, "Selfeducationer", national education.

УДК 94(477.83/.86):281.5 "XX"

ББК 63.3 (4 Укр)

Володимир КЛАПЧУК

ПРОСВІТНИЦЬКА РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ ДЕЛЯТИНЩИНИ)

Українська греко-католицька церква мала значний вплив на українське населення Східної Галичини міжвоєнних років у духовному, націоналістичному й господарському аспектах. Проте впродовж багатьох десятиліть правда про звитяжну працю духовенства фальсифікувалася та замовчувалась. У статті наводяться матеріали про духовенство південно-східної частини Східної Галичини – Делятинщини, про його роль у національно-просвітницькому житті та спробах надання місцевому населенню правової допомоги у вирішенні господарських питань.

Ключові слова: духовенство, Українська греко-католицька церква, Східна Галичина, Делятинщина, просвітницька діяльність, господарські справи.

Духовенство Української греко-католицької церкви мало значний вплив на українське населення Східної Галичини в духовному, націоналістичному та господарському аспектах. Особливо це набуло широкого розмаху в міжвоєнних роках, коли під орудою священників створювалися численні просвітницькі, спортивні, господарські гуртки й спілки. Ці питання не знайшли належного місця в наукових дослідженнях, оскільки впродовж багатьох десятиліть діяльність Української греко-католицької церкви була засекречена та сфальсифікована. Нам хочеться відновити історичну справедливість і на конкретному регіоні (Делятинщині) показати звитяжну працю українського духовенства на окраїнах Східної Галичини.

Делятинщина територіально займає всю долину верхнього Пруту та включала в довоєнний період 22 населені пункти вище від Саджавки.

Найстаріші відомості про священників Делятинщини походять із 1643–1645 років, коли згадується священник Андрій Намісник¹, який в 1648 році очолив повстанчий загін і розбив у Красній магната Яблонського, що втікав зі скарбами перед козацтвом Б.Хмельницького з Київщини до добре укріпленого пнівського замку².

Приблизно від середини XVIII століття відомості про священників знаходилися в метриках, що в 1944–1950 роках були знищені, тому збереглися дані про делятинське духовенство з кінця XVIII – початку XIX століть у небагатьох публікаціях і перших церковних шематизмах. Так, із кінця XVIII століття в Делятині згадується Гавриїл Горбачевський, який знав декілька європейських мов і належав до найбільш освічених священників Галичини. У Делятині він побудував церкву та парохіяльну лікарню, при церкві відкрив школу, де викладав учитель із загальною середньою освітою³.

Починаючи з 1830-х років збереглися точні дані про духовенство в церковних шематизмах. При написанні статті використано шематизми, що збереглися в архівах Львова та Івано-Франківська^{4–7}. Зважаючи на те, що за століття (1836–1935 роки) використано лише 52 шематизми, тобто дещо більше половини їх загальної кількості, наведені дані не в усіх

питання масової освіти української молоді. Це дало змогу, насамперед, селянській та робітничій молоді, яка не мала змоги оплачувати навчання, отримати загальні знання, для чого й призначався курс загальної підставової освіти. Найкращі з них у майбутньому очолювали читальні “Просвіти”, рідношкільні, театральні гуртки, проводили національно-патріотичну роботу, несучи державницькі ідеї в широкі кола української суспільності.

Таким чином, ініційована ОУН програма широкого самоосвітнього руху як альтернатива навчанню української молоді в національній школі мала позитивні результати. Завдання самоосвітньої роботи практично здійснювалися через розгалужену мережу легально діючих майже в кожному селі Західної України домів “Просвіт”, хат-читалень, самоосвітніх, рідношкільних гуртків. Організація фактично отримала змогу втілити в життя хоча б окремі положення власної освітньої програми, паралельно ведучи боротьбу з польським наступом у системі діючих державних українських шкіл.

1. Двомовні польсько-українські школи.
2. Діло. – 1933. – 2 листопада.
3. Нова зоря. – 1932. – 16 жовтня.
4. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.15.
5. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.199, арк.32–65.
6. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.15.
7. ДАІФО. – Ф.69, оп. 1, спр.55, арк.12 зв.
8. ДАЛО. – Ф.121, оп.3, спр.341, арк.68.
9. Там само. – Арк.14–15.
10. Приблизний план праці для самоосвітніх гуртків на серпень 1941 року; Там само. – Арк.21.
11. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.36, арк. 221; Оп.1, спр.1, арк.17.
12. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк. 219–221.
13. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.17, арк. 1зв.–2.
14. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.279, арк.32–34; П.П. Про організацію “Просвіт” // Українське Слово. – 1941. – 2 листопада.
15. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.280, арк.28.
16. ЦДАГО України. – Ф.57, оп.4, спр.343, арк.13, 30.
17. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.16, арк.31–32.
18. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк.222–224.
19. ДАТО. – Ф.231, оп.1, спр.2334, арк.58–59; ДАІФО. – Ф.69, оп.1, спр.725, арк.8.
20. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.15.
21. Там само – Арк.15, 50–51 зв.
22. Двотижневик підтримали 98% опитаних.
23. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк. 51, 51 зв.
24. Там само. – Арк.50–51.
25. Там само. – Арк.58.
26. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк.222–224.
27. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк. 18 зв.–19.
28. ДАІФО. – Ф.69, оп.1, спр.756, арк.1 зв.–2; ДАТО. – Ф.231, оп.1, спр.2334, арк.58–59.
29. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.20 зв.–21 зв.
30. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.21 зв.; ДАІФО. – Ф.69, оп.1, спр.756, арк.2.
31. ДАТО. – Ф.231, оп.1, спр.2334, арк.59.
32. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.106.
33. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк.225.
34. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.230.
35. Там само. – Арк.98.
36. Там само. – Арк.60.
37. Там само. – Арк.61.
38. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.66; ЦДАГО України. – Ф.57, оп.4, спр.359, арк.6–7.
39. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.66–67 зв.
40. Там само. – Арк.98.
41. Там само. – Арк.98 зв.–99.
42. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1965. – С.338.

видавництво “Дешевої книги” для урізноманітнення, цікавості проведення національних свят, виходячи з освітніх і культурних домагань українського народу, організувало випуск комплектів інсценізацій, декламацій і хорових пісень із партитурами на всі національні свята, бо “молодь зобов’язана проявити себе і в культурно-мистецькій діяльності: театральних гуртках, хорах, оркестрах”³³.

Згідно з виданими ОУН інструкціями, організатори самоосвітніх гуртків зобов’язувалися налагодити співпрацю між селами, взаємообмін думками, культурно-мистецькими, спортивними надбаннями³⁴. Так, з ініціативи КЕ ОУН керівництво ОВДМО організувало вишкіл пропагандистів для роботи в терені, перший курс якого пройшов у середині жовтня 1938 року³⁵.

Про значення “Самоосвітника” в народній освіті дізнаємося з листів молоді, репортажів керівників пропаганди ОВДМО. Зокрема, М.Дублянко із села Лози Ярославського повіту закликав молодь приєднуватися до самоосвітнього руху, до праці над собою, щоб “не піти блудними дорогами”³⁶. І.Федорчук із села Костянець цього ж повіту закликав молодь передплачувати та розповсюджувати “Самоосвітник”, бо “це наша національна українська школа”³⁷. Яскравим підтвердженням ролі самоосвітнього руху в народній освіті є резолюція Пресової конференції молоді Любачівського повіту, що пройшла 1 травня 1938 року. Вислухавши реферат редактора В.Федевича “Самоосвітній рух як основа національного виховання” та пропагандивно-інформаційні реферати В.Вердина й В.Красняка, конференція прийняла такі положення:

1) “коли в інших повітах селянська молодь підняла високо прапор самоосвітнього руху та кує національну думку в праці, що є змаганням та веде за собою якнайширші круги українського селянства на службу національній ідеї, тому і ми як передова сила народу стаємо сміло і гордо під прапор самоосвітнього руху з кличем “Через самоосвіту до свідомих завдань!”³⁸;

2) “просвітню працю мусимо взяти в свої руки і вивести її на правильний шлях національного виховання”³⁹. Дбатимемо про те, щоб не тільки мати членів, що вміють читати й писати, але також, щоб виховати повновартісних громадян, готових жити й працювати в ім’я національної ідеї;

3) молодь Любачівщини, сповнена й пройнята запалом і поривом національних змагань, виконає твердий обов’язок сучасних переломних днів і подбає про те, щоб використати їх сповна в поширенні націоналістичної думки⁴⁰.

Наступним кроком на шляху розгортання самоосвітнього руху було рішення керівництва Організації українських націоналістів оголосити з 1 січня 1939 року до травня цього ж року ударну кампанію для боротьби з трьома родами безграмотності: неграмотністю, напівграмотністю та наворотною неграмотністю⁴¹. Принагідно зазначимо, що боротьба з неграмотністю проводилася організацією і в подальші роки. Так, проведені розрахунки показали, що в Галичині як серед молоді віком понад 14 років, так і серед дорослих близько 500 тисяч були неписьменними. Значний відсоток їх проживав у гірських районах, зокрема, нарада освітніх керівників, яка відбулася 25 лютого 1943 року в м. Сколе, виявила в 47 селах Сколівщини більше 5 тисяч неписьменних⁴². Із цією метою було видано в 1943 році “Стінний буквар для дорослих”, у селах повітів створювалися курси для неграмотних. Так, упродовж 1942–1943 років під керівництвом одного зі співробітників Інституту народної освіти С.Волинця було проведено три вишкільні курси освітніх організаторів та інструкторів: перший у Львові, другий – у с. Брюховичі. Зазначимо, що в переліку запрошених педагогів і вчених багато було зі Східної України. Також було налагоджено роботу мандрівних бібліотек. Щодо дітей, то основна увага освітніх організаторів приділялася боротьбі з “наворотньою” неписьменністю⁴³.

Окресливши напрямки розвитку самоосвітнього руху, робимо висновок, що заслуга “Самоосвітника”, його структурних підрозділів у тому, що першочергово було поставлено

Крайова Екзекутива ОУН проголошує до 15 травня 1938 року ударну кампанію із залучення молоді до самоосвітнього руху, що охоплював уже 7,5 тис. чоловік.

Згідно з планами керівництва ОУН, самоосвітня діяльність повинна була мати характер масового, системного руху, а отже, поставала нагальна потреба нових освітніх видань, підручників з усіх ділянок загальних знань, українознавства, політичної освіти, методичних видань. Цю прогалину й мав заповнити Осередок видавничої допомоги масовій освіті (ОВДМО)²³. У завдання ОВДМО входила активна пропаганда на терені цілого краю з метою залучення все ширших верств української молоді до самоосвітнього руху.

Окреслюючи напрями діяльності “Самоосвітника”, наголосимо на різноманітності, багатоплановості висвітлюваних часописом питань, серед яких: історія, географія України, українська мова та література, природознавство, практичні відомості з арифметики й геометрії, короткий курс політичної освіти з політичною енциклопедією, історія народів, суспільних рухів і течій, культура, мистецтво, а також рубрики про спорт і тіловиховання, організацію праці самоосвітнього гуртка, події із самоосвітнього руху, життєві, книжкові поради, куток розваг²⁴. Кожна з вищеназваних ділянок праці після опублікування в “Самоосвітнику” виходила окремою книгою, зокрема часопис під рубрикою “Поради дня” звертав увагу селянської та робітничої молоді на ті ділянки життя, де можна було отримати заробіток. Усі інші можливості праці для молоді, що вимагали професійного навчання, розглядалися в “Часописі Молодого Українця”, який призначався і для доросту, а з початком 1938 року перейменованого на “Освіту”²⁵.

Так, у програмах з історії, географії України наголошувалося, що в основу самоосвіти молоді має бути покладено українознавство, яке несе освітнє і виховне значення. Зокрема, знання історії України усуває “наше безбатьченківство, виробляє віру у власні сили, географія України дає нам змогу пізнати наші багатства і їх значення у світі, історія літератури – розуміння нашого культурного, духовного розвитку”²⁶. У книзі Дарії Віконської “За силу і перемогу”, опублікованій в часописі, наголошувалося, що шлях до оформлення життя нації лежить, насамперед, через оформлення самих себе, тому важливо “виховати новий тип українця, гідного бути членом висококультурної національної спільноти”, вивчати добрі прикмети та шкідливі нахили нашої національної вдачі й відповідно працювати над собою, щоб цей “сирий матеріал став державною бронзою”²⁷. Для виконання цих завдань із початком 1937 року в “Самоосвітнику” публікується навчально-виховний матеріал “Наш світогляд”.

Видавництво “Самоосвітника” на чолі з В.Кунанцем, редактором Р.Паладійчуком приділяло значну увагу вихованню доросту, що стає на шлях свідомого національного життя²⁸. Так, керівництво часопису з метою забезпечити шкільну дітвору літературою з 15 березня 1938 року відділило адміністрацію “Молодняка” й “Орленяти” й закликала надавати їм фінансову підтримку як окремим часописам²⁹. Для вчителів, дітей у “Самоосвітнику” публікувалася окрема рубрика “Перегляд сил”, де, крім дописів із подій самоосвітнього руху, друкувалися світлини самоосвітніх гуртків, передплатників часопису по селах, передових пропагандистів руху³⁰.

З часу виходу у світ “Самоосвітника” розпочалася жвава робота з передплати й розповсюдження “Дешевої книги”, за три роки існування якої вийшло більше півмільйона примірників. З метою читання “Дешевої книги” всіма, хто тільки знає букви, керівництво ОВДМО зобов’язало адміністрацію видавництва почати легкий, популярний і, головне, доступний для загалу виклад матеріалу. “Дешева книга” отримала завдання нести національну свідомість у найширші кола українського селянства, молоді, щоб “пробудити навіть тих найбільш байдужих і оспалих”³¹.

Маючи на меті розширити поле власної діяльності, видавництва “Самоосвітника” та “Дешевої книги” започатковують відділ “Нова сцена”, завданням якого було обслуговувати аматорські гуртки добротними, новими за змістом і духом сценічними творами³². Так,

молодь нагально відчувала потребу відповідних засобів (підручників з української мови, історії, географії, інших галузей наукових, суспільних знань), щоб шляхом самоосвіти опанувати найсуттєвіші відомості з цих дисциплін. Власне, основним завданням “Самоосвітника” (часопису масової освіти, що виходив з початку 1930-х років до 1939 року) було “залучити селянську, робітничу молодь до самоосвітньої праці над собою і надавати допомогу в гуртовій самоосвіті (“Університет суспільної освіти”)”⁶. Власне, ілюстрований “Самоосвітник” був лише першим кроком у планах розгортання масового, системного самоосвітнього руху.

Крайова конференція ОУН, яка відбулася у Львові 22–23 лютого 1930 року, наголосила на необхідності звернути “головну увагу на самоосвіту юнацтва і піднесення рідної освіти серед української молоді”⁷, брати активну участь у роботі самоосвітніх гуртків. Де їх немає, шукати відповідного професора й засновувати гурток. В інструкції ч.8 за березень 1930 року наголошувалося на необхідності звернути особливу увагу на суспільні науки, історію та літературу. Виховання проводити в дусі патріотизму й жертвовності до України⁸.

Самоосвітні гуртки організовувалися при читальнях “Просвіти”, “Рідношкільних гуртках”, “Соколах”, “Лугах” за згодою голови товариства. До завдань керівника входили організація, пошук охочих, агітація в селі про мету й шляхи самоосвіти⁹. У плані діяльності самоосвітніх гуртків¹⁰ були такі завдання: 1) складати плани й організувати культурно-освітню роботу в селі та місті; 2) підготувати вистави, концерти, святкові збори; 3) співпрацювати з місцевими вчителями, мужем довір’я, війтом земельної комісії тощо¹¹. Так, у Практичних вказівках організації життя сільської молоді при самоосвітніх, тіловиховних гуртках, виданих КЕ ОУН, наголошувалося, що першочерговим завданням є охопити й організувати всю молодь від 13–14 до 21 року, яка повинна належати до товариств “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сільський Господар”, оскільки кожному з цих товариств відведено головну роль в освіті, вихованні, спортивному загартуванні¹². Зокрема, керівництво ОУН поклало надії на “Молоді Просвіти”, які засновувалися при читальнях “Просвіти” й відігравали важливу роль із залучення молоді до самоосвіти¹³. У внесених організацією змінах до статуту “Просвіти” зазначалося, що “українська молодь вестиме перед в організації цих культурних вогнищ”¹⁴. Так, виданий ОУН Правильник діяльності гуртків “Молода Просвіта” ставив завдання “поглиблювати знання та плекати якнайкращі особисті прикмети та якнайкраще підготуватися до національно-громадського, творчого життя”¹⁵. Провід “Просвіти” призначав опікуна для “Молодої Просвіти”, який відповідав за виховний процес. Члени “Молодої Просвіти” брали активну участь в освіті українських дітей, проводили національні свята¹⁶. Про це йдеться у звітах керівників повітових відділів юнацтва ОУН Тернопільського та Станіславського воеводств¹⁷.

Наступним кроком мала стати робота зі створення окремих дівочих і юнацьких гуртків, де б молодь працювала спільно на сходах гуртків і окремо вдома, використовуючи кожную хвилину для “збільшення самоосвіти і самовиховання”¹⁸. Так, у Золочівському повіті колишній студент філософії Б.Гожовський організував між членами гуртків “Рідна школа” та “Просвіта” кампанію з формування самоосвітніх гуртків¹⁹.

Наголошувалося на якості праці членів гуртка, що мав об’єднати найсвідоміші елементи молоді. Саме їм належала організація молоді села, де б їй “викладали історію України, ознайомлювали з іншими питаннями, тобто національно виховували”²⁰. Значна увага приділялася новій освіті, яка ставить за мету озброєння людської волі до чину, національно-патріотичне виховання молоді, кінцевим результатом якого мало бути виховання свідомих громадян України. Власне, шляхом до активної участі в національному житті й мала бути “здорова й всестороння освіта, одна з перших вимог сьогодення”²¹.

Щоб “Самоосвітник” виконав свою роль у формуванні світогляду загалу селянської та робітничої молоді, проводилася пропаганда потреби політичної освіти й часопису. З цієї метою на сторінках часопису, що з жовтня 1937 року виходив два рази на місяць²²,

УДК 329.17(477.8)36
ББК 63.3(4Укр)624.12

Василь УХАЧ

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті на основі широкого кола архівних документів висвітлено теоретичні засади та розкрито практичну діяльність ОУН з організації самоосвітнього руху української молоді на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Ключові слова: ОУН, суспільно-політична ситуація, самоосвітні гуртки, "Самоосвітник", народна освіта.

Суспільно-політичне становище в Західній Україні в міжвоєнний період характеризувалося, з одного боку, натиском польського шовіністичного режиму на всі національні й культурні права українців, з іншого боку, поступовим наростанням впливу тих українських сил, які стояли на позиції непримиренної боротьби з окупантом.

Безупинна діяльність польських офіційних кіл, спрямована на нищення всього українського, усунення української мови з державного життя, планомірний наступ на українську школу змусили ОУН приділити особливу увагу боротьбі на терені школи, розглядаючи її безпосередньою боротьбою за державність.

Не зважаючи на рішення вищих органів Польщі, 2 грудня 1932 року Найвищий Адміністративний трибунал польської держави ствердив, що дії шкільних кураторій під час проведення плебісциту мали протизаконний характер, унаслідок чого з 1925 до 1933 рр. близько 1000 українських шкіл були утраквізовані¹ всупереч закону². Процес нищення українського шкільництва продовжувався. У жовтні 1932 року 14 англійських послів внесли до Ліги Націй петицію, в якій звертали увагу на невиконання Польщею рішень Конференції Послів стосовно українського населення та вимагали передати справу до Міжнародного трибуналу Справедливості в м. Гаага³.

У цих умовах Організація українських націоналістів розпочинає, з одного боку, підготовку до активної боротьби за українську освіту, а з іншого, – спрямовує свої зусилля на пошук альтернативних шляхів навчання та виховання української молоді.

ОУН приділяла значну увагу проблемам народної освіти, самоосвіти української молоді, що мала б характер масового, системного руху, бо освіта – це, в першу чергу, "заправа розуму до боротьби й життєвих завдань"⁴, розглядаючи її в умовах тимчасової відсутності незалежної української держави одним із найважливіших чинників національно-державницького виховання підростаючого покоління. У школі молода людина повинна була засвоїти завершену, чітку систему знань української національної традиції, рідної історії, географії, літератури тощо⁵.

Слід указати, що в умовах відсутності державності України, асиміляційної політики її поневолювачів стосовно української національної освіти не було належної організації системи навчання та виховання української молоді в усіх її компонентах. Постійних можливостей для освітньої роботи не було й в ОУН. Це пояснювалося рядом причин. По-перше, окупацією України польським режимом, відкрита чи замаскована політика якого мала антиукраїнський характер і була спрямована на колонізацію та асиміляцію українського народу. По-друге, необхідно врахувати й те, що ОУН не була керівною політичною силою в суспільно-політичному житті України, а отже, доводиться говорити про її практичну роботу в галузі освіти лише як структурної ланки серед когорти державницьких патріотичних сил.

Проте якщо студентська молодь мала можливість, хоч і підпільно, в умовах постійних переслідувань польської влади, вивчати рідну мову, історію, то селянська й робітнича